

religiji, on pritom ne implicira kako religija stoga može biti objašnjena samo u terminima moralnosti; za njega religija kao takva primarno ispunjava funkciju potrebnoga ljudskog perfektuiranja.

Kod Kanta pronalazimo religijski subjektivizam, odbacivanje svakog autoriteta u religijskim pitanjima, podvravanje religije umnosti jer je ljudski um kriterij prave religije, bez obzira bila ona objavljena ili prirodna. Čovjek u sebi ima potrebu, koja je moralno prouzrokovana, da sebi za svoje svrhe pomišlja još jednu svrhu, konačniju od svrhe čovjekova uspjeha. Moral nezaobilazno vodi k religiji, čime sebe proširuje u ideju jednoga samovlasnog moralnog zakonodavca izvan čovjeka, u čijoj je volji ona krajnja svrha stvaranja svijeta koja istodobno može i treba biti krajnja svrha čovjeka. Zapravo, jedina prava religija za Kanta je naravna — koja sadrži moralne zakone, a čiji je izvor u praktičkome umu. Te zakone um priznaje božanskima. Bog se štuje vršenjem moralnih zakona, a druga vrsta bogoštovlja prema Kantu nije ni potrebna.

Željko Senković

Dalibor Renić, *Ethical and Epistemic Normativity. Lonergan and Virtue Epistemology*, Marquette Studies in Philosophy, no. 74, Marquette University Press, Milwaukee, 2012, 268 str.

Mladi hrvatski epistemolog Dalibor Renić (rod. 1977.) u ovoj je knjizi prikazao struje u suvremenim teorijama spoznaje koje se ponajviše oslanjaju na anglosaksonsko kulturno ozračje koje je pod utjecajem analitičke filozofije. No on je te struje pokušao usporediti sa stavovima jednoga filozofa (i teologa), koji doduše pripada englesko-govorećem području, ali ne i analitičkoj tradiciji, nego više marešalovskoj (neo)skolastici

20. stoljeća, Bernarda J. F. Lonergana, kanadskoga isusovca (1904.–1984.)<sup>1</sup>.

Rasprave u suvremenoj analitičkoj epistemologiji posljednjega desetljeća obilježio je tzv. »vrijednosni obrat« (W. Riggs). Već u uvodu autor ističe da »govori o tome što bi čovjek trebao ili ne bi trebao vjerovati ili suditi u određenim epistemičkim prilikama« (9). Riječ je o ponovnome buđenju starih pitanja povezanih s epistemičkom normativnošću i, specifičnije, s odnosom etike i epistemologije. Ta se problematika u povijesti filozofije navodi i pod sintagmama »etos istine« i »etika vjerovanja.« Vjerovanja i sudovi vrednuju se s obzirom na istinitost, ali i s obzirom na njihovu opravdanost. Vrednuju se i intelektualni subjekti, tj. njihove intelektualne kvalitete, vrline, motivacije. U suvremenoj se epistemologiji još od vremena B. Russella i A. J. Ayera znanje definira kao »opravdano istinito vjerovanje« (*justified true belief*), a o opravdanosti te »definicije« napisan je, nakon Gettierovih prigovora, nemalen broj stranica. Pretpostavimo, dakle, da je znanje *opravdano* istinito vjerovanje odnosno neslučajno istinito vjerovanje. Ako je znanje epistemičko stanje koje je više od pukoga istinitog vjerovanja, može li se vrijednost znanja svesti na samu vrijednost istine koju ono izriče ili za nju jamči? Ili opravdanje (ili drugi čimbenik s istom funkcijom) ima i neku dodatnu vrijednost koju prilaže vrijednosti znanja?

Renić je u svome radu istražio etičke čimbenike u modelu epistemičke normativnosti kod Lonergana, i to u termi-

1 Zanimljivo je da se Lonergan rodio i umro istih godine kada i poznati njemački teolog Karl Rahner koji je u svome djelu *Geist in Welt* također dao važan prilog novoga tumačenja skolastičkoga (tomističkog) tumačenja spoznaje. Obojica su bila pod utjecajem belgijskog isusovca Josepha Marčhala i njegove škole.

nima i kategorijama suvremene analitičke rasprave o istoj temi. Ponudio je rekonstrukciju Lonerganova modela i interpretaciju u kritičkome dijalogu s modelima epistemčkih vrlina Linde Zagzebski i Ernesta Sose<sup>2</sup>. Njegovo je istraživanje u manjoj mjeri povijesno, a u većoj problemsko.

Renićeva je specifična teza da je Lonerganov model epistemičke normativnosti u širokom slaganju s modelom epistemčkih vrlina, napose epistemičkoga respozibilizma Linde Zagzebski te da njihovi modeli stoga mogu dijeliti slične strategije objašnjenja i obrane. S druge strane, ukazuje na relevantnost Lonerganove spoznajne teorije za studij epistemičke normativnosti općenito.

Nakon opširnoga uvoda u suvremenu raspravu u prvome poglavlju i prikaza pozicija u vrlinskim epistemologijama (*virtue epistemology*), u trećem poglavlju predstavlja glavne značajke Lonerganove spoznajne teorije i metafizike. Zatim (u četvrtome poglavlju knjige) argumentira da se Lonerganova epistemologija najbolje može razumjeti kao inačica respozibilističke vrlinske epistemologije, dakako, zadržavajući kao temeljne značajke Lonerganovu transcendentalnu metodu i ideju intelektualnoga obraćenja.

Nadalje, Renić nalazi (u petome poglavlju) da se Lonerganov model epistemičke odgovornosti temelji na takvome poimanju spoznajne aktivnosti po kojem epistemička sloboda ne isključuje

racionalnu nužnost koja je inherentna spoznajnomu dinamizmu, nego dapače ovisi o toj racionalnoj nužnosti. Ta ideja, zapravo, potječe iz Lonerganova tomističkoga nasljedja. Na taj način etički model epistemičke normativnosti može izbjeći česte prigovore koji potječu iz problematike voljnosti vjerovanja.

Konačno, Renićevo istraživanje pokazuje da prema Lonerganovoj teoriji, vrijednost znanja treba razumjeti u terminima realizacije težnje za znanjem, tj. spoznajne samo–transcendencije. U skladu s time, vrijednost znanja ne može se svesti na vrijednost istinitoga vjerovanja koje znanje sadrži, nego mora uključivati osobit doprinos znanja subjektovoj intelektualnoj eudaimoniji. Autor zaključuje da je, prema Lonerganovu modelu intencionalnih razina, epistemička odgovornost podređena razini moralne odgovornosti, a epistemička je vrijednost jedan vidik holističkoga ljudskog dobra pa se tako široko preklapa s moralnom vrijednošću u specifičnom smislu.

Dosad nitko nije istraživao Lonerganov model epistemičke normativnosti u tako širokom opsegu niti je ponudio takvu interpretaciju, a pogotovo ne u dijalogu sa suvremenom raspravom o istoj temi. Renićeva je interpretacija značajna jer ne nastoji vrednovati rezultate analitičke filozofije iz perspektive Lonerganove spoznajne teorije, nego obrnuto. Bilo je dovoljno dobrih pokušaja da se napravi prvo, ali opsežnijih pokušaja da se napravi drugo, tj. da se, počevši od suvremene analitičke rasprave, za nju pronađe pozitivan doprinos od Lonergana kao ravnopravnog sugovornika, nije bilo. Zbog tradicijskih razlika, ali i dokazane kompleksnosti Lonerganove terminologije, Renić je mnogo pozornosti posvetio i ujednačavanju, jednostavnosti i jasnoći jezika.

Uspjeh vrlinske epistemologije u glavnoj struji analitičke filozofije pripremio je teren za njezin dijalog sa starijim epistemološkim tradicijama. Bernard

2 Linda Zagzebski (\*1946.), profesor filozofije religije i etike na Sveučilištu Oklahoma. Ernest Sosa (\*1940.) smatra se najutjecajnijim suvremenim filozofom koji se bavi pitanjima epistemologije. Našoj čitalačkoj publici oboje su poznati po svojim prilogima u zborniku *Epistemologija. Vodič u teorije znanja*, koji su priredili John Greco i Ernest Sosa, a hrvatski prijevod izdala Naklada Jesenski Turk, Zagreb 2004. Prilog Linde Zagzebski nosi naslov *Što je znanje?*, a Ernesta Sose *Skepticizam i podjela na interno–eksterno*.

Lonergan dao je dragocjen prinos filozofiji teorijom koja povezuje etiku i epistemologiju u normativni dinamizam, a sadašnji je trenutak jedinstvena prilika da se njegove ideje komuniciraju i razvijaju u dijalogu s analitičkom filozofijom. U tu je svrhu i napisana ova knjiga.

Knjiga Dalibora Renića napisana je engleskim jezikom pa će time, ne samo zbog sadržaja nego i zbog jezika, na žalost biti dostupna malomu broju hrvatskih čitalaca. Budući da je to dobar prilog za upoznavanje dodirnih točaka teorija znanja različitih tradicija — kršćansko-tomističke i analitičke — svakako bi bilo dobro da sam autor knjigu prevede na hrvatski jezik te obogati epistemološku terminologiju koje na hrvatskome još uvijek nedostaje. Možda bi još bolje bilo da je proširi širim tumačenjima obiju spomenutih tradicija, kako bi njezina korist bila veća i rasprostranjenost šira. To bi osobito pridonijelo širemu upoznavanju Lonerganove misli koja je kod nas gotovo sasvim nepoznata, a na engleskome govornom području uživa velik ugled.

Knjiga u sadašnjem obliku može biti namijenjena u prvome redu poznavateljima i zainteresiranima za epistemološku problematiku, studentima diplomskoga i poslijediplomskoga studija, ali prva poglavlja mogu poslužiti i kao dobar uvod početnicima koji tek ulaze u tematiku teorijā spoznaje. Međutim, postoji široka i dobro organizirana međunarodna mreža stručnjaka i studijskih centara koji se bave Lonerganovom filozofijom i teologijom. Ova knjiga na engleskome tako predstavlja uključenje hrvatske akademske zajednice u tu mrežu.

*Ivan Macan*

Mirko Nikolić, *Nedjeljni susreti — C*, FTIDI, Zagreb, 2012, 223 str.

Nakon »Nedjeljnih susreta A i B«, izašao je i treći sveščić meditacija o nedjeljnim i blagdanskim tekstovima iz Evandelja, »Nedjeljni susreti — C«. Tako je upotpunjen trogodišnji liturgijski ciklus — A, B, C — nedjeljnih i blagdanskih čitanja.

I u ovome sveščiću autor želi potaknuti na molitvu i meditaciju tekstova koje čitamo u liturgijskoj godini C. Nikolić jednostavno slijedi izbor tekstova koji su odabrani za godinu C i prati tijek godine kako je ona podijeljena, a to znači od vremena došašća pa do svetkovine Krista Kralja.

Za godinu C tekstovi su izabrani uglavnom iz evandelja koje je napisao sv. Luka koji je posebno osjetljiv na Isusovo opraštanje grijeha. Kao liječnik Luka je znao koje su čovjekove potrebe ne samo za njegovo tjelesno nego i duhovno zdravlje. Zato lijepo i s puno takta opisuje Isusa kao liječnika koji liječi i brine se za čovjekovo tjelesno i duševno zdravlje.

Ove meditacije nisu prožete egzegetskim tumačenjem teksta koje zna katkad voditi čitača svojim putem i svojim pravilima, pa mu tako ne dopušta da sam izravno komunicira s Gospodinom. Čitajući ono što pisac ove knjižice piše o tekstu iz evandelja jasno se uočava njegova želja da pomogne čitaocu i onome koji želi meditirati da slijedi svoj put. Tekst se doima kao poticaj na tom putu i pomoć kako bi hod bio ugodniji i sigurniji. Onaj koji želi meditirati naći će dovoljno poticaja da se zaputi putem kojim ga vodi Božji Duh i otkriti još više slobode u kojoj će slijediti ritam svoga srca i svojih mogućnosti.

U samom naslovu knjižice temeljna je riječ susret. Za susret su potrebne dvije osobe. Ako je susret pravi, on je slobodan i radostan. Ovdje se radi